

Balkanski vuk/pas u folklorističkim interpretacijama u mitologiji prirode

N. Nodila preko T. R. Đorđevića do Lj. Radenkovića i P. Plasa¹

Suzana Marjanić

Interpretativna vremenska lenta (ne nužno u kronološkom slijedu) izlaže imaginarij o „balkanskom“ vuku/psu u južnoslavenskim običajima i vjerovanjima od Natka Nodila preko Tihomira R. Đorđevića i Ljubinka Radenkovića sve do suvremenih kulturnoanimalističkih istraživanja Pietera Plasa (autor integrira etnolingvističke i etnopoetičke pristupe), i to kontekstualno vezano uz ostale Slavene i indoeuropsku komparativnu mitologiju u okviru arhetipske fobije od vuka/psa (lupofobija, kinofobija). Dok se Nodilo oslanja na interpretaciju mitologije prirode Angela de Gubernatisa, Tihomir R. Đorđević prati etnografski materijal Južnih Slavena (što se tiče Hrvatske pomno je, među ostalim, istražio zapise o vuku/psu u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*), a Ljubinko Radenković semiotički promatra vuka/psa u simbolici svijeta Južnih Slavena, gdje zamjećuje da su *čovjeku* od domaćih životinja najbliži konj, ovca, krava i vol, a zatim slijede bik, koza, magarac, kokoš, svinja, pas i mačka. Tzv. divlje životinje raspoređene su u odnosu na *boga-pastira* (*božji pastir*) – njemu je najbliži medvjed, a najdalji vuk.

Ključne riječi: vuk, pas, strah, folklorističke interpretacije, južnoslavenski običaji i vjerovanja.

Некада је у Европи било врло много вукова.
Тихомир Р. Ђорђевић (1958: 205)

Tragom leksikonske odrednice o Vuku/vuku (*Canis lupus*), polazim od zoološkoga podatka da vuk pripada porodici pasa (lat. *Canidae*), a tragom koncepcija religije koje začetke religioznih fenomena iščitavaju u strahu

¹ Članak je nastao u sklopu projekta Bestijarij hrvatske etnokulture. Interdisciplinarna polazišta (BESTIA), 2024–2027, koji se realizira uz financijsku podršku Europske Unije, u okviru programa NextGenerationEU.

od prirode, kao što je to činila mitologija prirode Friedricha Maxa Müllera, otvaram pitanje od kuda proizlazi historijski, povijesno uvjetovan, ovjerovljen strah od vukova.

Pored arhetipske fobije, ukorijenjena je i odrednica o vuku kao čovjekovu neprijatelju. Vukovi su prve životinje s kojima su ljudi ostvarili međusobni odnos, koji je na kraju doveo do domesticiranih pasa (*Canis familiaris*). Pritom, kao što je to istaknula izložba *O životinjama i ljudima* (Etnografski muzej, Zagreb, 2017), suvremena znanost zastupa tezu o nenamjernoj domestikaciji, odnosno vukovima koji su uspostavili dodir s ljudima, prateći ih zbog iskorištavanja ljudskih ostataka hrane. S vremenom su obje vrste izgubile početni strah, čime je ispunjen prvi uvjet odnosa na obostranu korist. U sjedilačkim kulturama vuk se smatrao neprijateljem koji ubija domaće (korisne) životinje. Prehrambenoj konkurenciji između čovjeka i vuka (usp. Visković 1996: 310) ubrzo se pridružila i konkurencija u lovu. Fobija i demoniziranje vukova,² kao i konkurentska paradigma u lovu, u zapadnoj i srednjoj Evropi doveli su do učestalih progona vukova, čiji je cilj bio potpuno istrijebljenje vukova. Vuk je tako, među ostalim, istrijebljen u Velikoj Britaniji (zadnji vuk ubijen 1743), Danskoj (1772) i Njemačkoj (1904).³ U južnoj i istočnoj Europi dokumentirana je veća tolerancija prema vuku, kao i drugim velikim zvijerima (koristim ovaj uobičajeni lingvistički specizam).⁴ I tu su organizirani progoni vukova, no njihov cilj nikada nije bio uništenje cijele populacije.⁵ Milan Lang navodi da su u Samoboru ljudi „zatrli“ vukove oko polovice 19. stoljeća:

² U okviru antropoloških struktura imaginarnog, Gilbert Durand navodi da je za zapadnjačku imaginaciju vuk krvoločna životinja *par excellence* (Durand 1991: 77) te pokazuje kako se u životinjskoj njuški koncentriraju sve strašne fantazme animalnosti: „nemir, agresivno jedenje, strašno groktanje i rikanje“ (Ibid: 76).

³ Tihomir R. Đorđević (1958: 205) upućuje na *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, sv. 9 (Walter de Gruyter, Berlin/Leipzig 1938–1941), gdje je dokumentirano kad je u kojoj zemlji u Europi nestalo vukova.

⁴ Danas najveći vukovi žive u hladnim područjima Latvije, Bjelorusije, Aljaske i Kanade, a mogu doseći težinu do 60 kg (usp. Visković 1996: 119–123).

⁵ Drugu stranu demonizacije, što se tiče fobije od „balkanskoga vuka“, predstavlja u toj simboličkoj vrtešci apotropeji vučji zijev (koža obrezana oko vučje čeljusti). O apotropejskim postupcima provlačenja kroz vučji zijev kao kroz neku vrstu magijskoga kruga provlačila su se djeca za vrijeme epidemija, pod egidom vjerovanja da će pod pokroviteljstvom vuka biti zaštićena (Bandić 1991: 26; usp. Plas 2021: 35–38). „Поступак провлачења у народној магији сматра се једним од начина уклањања супротности човек – демон, при чему човек за ослобођење од злих утицаја привидно улази у демонски свет, прелазећи неку границу која се схвата као симболичка граница између људског и нељудског света; с обзиром на ‘гранично’ обележје вука, и ‘вучји зев’ чини честу ‘границу’ при ритуалном провлачењу“ (Раденковић 1996: 78–79, 81).

U samoborskoj okolini nema vukova. Nekoć dok je unaokolo bilo više šikare i guštare, doklatio bi se koji zimi ovamo. Pokojni učitelj samoborski Josip Herović zapisao je u svojim bilješkama, kako su ga dva vuka progonila, kadno se noću vozio iz Mokrica u Samobor. Prije pedeset godina ubio je vuka posjednik Farkaš blizu svog imanja (Kalinovica). Nitko se ne sjeća, da bi se još poslije čuo i vidio vuk blizu Samobora. (Lang 1911: 207)⁶

Tihomir R. Đorđević, prema zapisu Friedricha Wilhelma von Taubeua, u poglavlju/cjelini „Tamanjenje vukova“ dokumentira kako je u drugoj polovici 18. stoljeća u Slavoniji bila jaka trgovina s vučjim i lisičjim kožama, da se vuk smatrao štetočinom i krvolokom te su ga ljudi „немилице таманили“ (Ђорђевић 1958: 220).⁷

Kanidi (lat. *Canidae*), u koje se ubrajaju i pas i vuk, arhetipološki upisani su u folklorističke potvrde o pretkazivanju smrti i nesreće, te navodim neke iz *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* vezane uz vjerovanja za pse kao „domesticirane vukove“. Rudolf Horvat za Koprivnicu navodi vjerovanje: „Kad pas zavija držeći dolje gubicu, umrijet će netko, a bit će vatre, ako gleda u vis“ (Horvat 1896: 254). Milan Lang za Samobor bilježi sljedeće: „Ako domaći pas noću strašno zavija, znači smrt nekoga odsutnog rođaka ili znanca. Inače općenito se gata ovako: Ako pas spusti gubicu k zemlji, kad zavija, znači: smrt; drži li gubicu u vis, znači: požar“ (Lang 1914: 195). Pritom, u bilješci Lang dodaje sljedeće: „Naši ljudi vele, da pseto, kako se poleže, prve godine ništa ne vidi; tek kad se navrší godina dana, onda progleda“ (Lang 1914: 195). Frano Ivanišević za Poljice (u poglavlju o gatanjima po prirodnim pojavama) bilježi: „Tako isto ako pas zavije okolo kuće, zove smrt“ (navedeno se nadovezuje na graktanje gavrana); „Crnom pasu ne pristupa nikakva sablazan“ (Ivanišević 1905: 283). Tomislav Macan za Blato na Mljetu bilježi varijaciju vjerovanja: „Kome kućak poliže krov, postaće kosac (= vukodlak) (Krv može bi iz nosa ili

⁶ Lang spominje i lov sa psima na štakore: „Veoma vješti progonitelji parcova su psi štakoraši. Neki Jozef ima dva takova psa. Vrlo ih je dobro izvježbao, pa kamo on dođe s njima, baš je veselje gledati, kako spretno i strasno ti mali psi hvataju parcove; kao munja skoči sad ovamo, sad se okrene onamo i svagdje uhvati parcova za šiju, prodrma njime i mrtva ga položi pred noge svoga gospodara“ (Lang 2011: 209).

⁷ Godine 2019. obavljeno je prvo istraživanje socioekonomskog i kulturnog utjecaja vukova u Hrvatskoj. Unatoč izreci (Plaut–Hobbes) „Čovjek je čovjeku vuk“, stanovnici Like, Gorskog kotara, Dalmacije, Korduna, područja u kojima vuk obitava, smatraju kako vukovi imaju jednaka prava kao i ljudi te da i dalje trebaju živjeti na teritoriji Hrvatske u svojim drevnim, prirodnim staništima. Velika većina građana koji žive na područjima na kojima žive vukovi, vukova se ne boje i, unatoč šteti koju nanose njihovoj stoci, većina smatra da bi se život bez vukova promijenio nagore jer bi ekološka ravnoteža bila narušena (prema: Tišma et al. 2019).

rane)“, „Zlo će, kad zavija u selu kućak (to jest, rat će)“ (Macan 1932: 236).⁸

Dušan Bandić u okviru navedene fobije ističe kako se i vukovo ime nije smjelo izgovarati te su se koristili različiti tabu-nadimci: npr. *napomenik*, *kamenik*,⁹ *pogan*,¹⁰ *onaj iz gore* (prema Bandić 1991: 25). O motivu skamenjivanja, u formulama koje se izgovaraju uz kršenje verbalnoga tabua, kao i o drugim atributima kao motivima neutralizacije detaljno je pisao slavist Pieter Plas (2021: 196, 243).

Možda se simboličko, arhetipsko, u Durandovu određenju – antropološke strukture imaginarnog, prožimanja psa i vuka mogu ilustrirati na primjeru sustavno provedenoga istraživanja Ūla Valka o zoomorfnim manifestacijama vruga u estonskim folklornim zapisima. Ūlo Valk diferencira četiri kategorije zoovizualizacija: domaće životinje (gdje se na prvome mjestu nalazi pas, zatim mačka, jarac/koza, konj, svinja, ždrijebe, vol/bik, krava, ovan, tele, ovca, janje). U kategoriji *divljih* životinja dominira zec (zatim, medvjed, vuk, vjeverica, lisica, žaba / žaba krastača, zmija, miš, jež, europski los, ris, lav, tigar, štakor, kuna, nespecificirana životinja), od ornitomorfnih vizualizacija – pijetao (kojega slijede vrana, tetrijeb gluhan, mali tetrijeb, jastreb, gavran, svraka, nespecificirana ptica, orao, vrabac, kukavica, kokoš, roda, guska), a od riba i insekata – sjeverni manič, štuka, žuna, obad. Upućuje kako se u zoomorfnoj manifestaciji vruga očituje izrazita razlika između estonskih folklornih zapisa i kršćanske demonografije, s obzirom na to da u usporedbi s kršćanskom literaturom, u čijim svjetovima/ideosferi od *divljih* životinja prvo mjesto u animalnoj demonizaciji pronalaze tzv. *grabežljive zvijeri*, u estonskom folkloru dominiraju domaće životinje (242 vizualije vruga u izomorfizmima domaćih životinja od ukupno 390 njegovih zoomorfnih manifestacija), a od divljih životinja ističe se bezopasan zec-vegetarijanac. Budući da granica između demonologije i zoologije u srednjem vijeku doista nije bila *čista*, pojedini bestijariji uvodili su vruga u klasifikaciju životinja, u okviru čega Ūlo Valk upućuje na animalni eufemizam za vruga (*stari*) *puž* – (*vana*)*tigu* u estonskoj narodnoj tradiciji. Pritom je zanimljivo da se u estonskom folkloru vrug manifestira zoomorfno rjeđe nego u njemačkom folkloru. Jedna od tipičnih zoomorfnih manifestacija vruga u estonskom folkloru je pas, koji se očituje u 72 od ukupno 390 zoomorfnih manifestacija, i uglavnom je crne boje, pri čemu nije nužno da se *taj demonski i demonizirani* pas objavljuje atributima *veliki* ili *prijeteći*. Uglavnom se *pojavljuje* kao mali

⁸ O psu kao pretkazivaču smrti Tihomir R. Đorđević (1958: 239) otvara dokumentaciju na primjeru enciklopedije *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, sv. 4 (Walter de Gruyter, Berlin/Leipzig 1931/1932). Slična su vjerovanja-pretkazivanja zabilježena i o vuku, npr. Škarić za Lipovo Polje u Lici bilježi – „Kad vuk vije, sluti zločestu vremenu ili vojništvu“ (Škarić 1911: 153).

⁹ Usp. Karadžić, leksem „камењак“ u *Рјечнику*.

¹⁰ Leksem *pogan* za vuka zabilježio je Mijat Stojanović (1866: 17).

živahan pas, mali pas/jazavčar i kao bijeli pas. Autor otkriva i kako konotacije psa u estonskom kulturnom krugu nije jednostavno definirati jer – kako navodi A. A. Amfiteatrov – vrag¹¹ u obličju psa značajka je zapadnoeuropske tradicije (Valk, naravno, pritom priziva Mefistovu pojavu u liku crnog pudla pri prvom susretu s Faustom u svjetovima Goetheova *Fausta*, pri čemu pridodajem i Sloterdijkovu *kiničku* interpretaciju, prema kojoj je *vrag* za svoj prvi nastup odabrao simbol *kiničke* sekte filozofa), dok u pravoslavnom Istoku pas simbolički figurira kao prijatelj ljudi, koji je u sukobu sa zlim dusima. Ulo Valk u interpretaciji *demoniziranoga psa* polazi od monografije *The Devil in Dog Form: A Partial Type-Index of Devil Legends* [*Vrag u psećem obličju: djelomičan katalog tipova vražjih predaja*] (1956) folkloristice Barbare Allen Woods, koja sadrži – kao što i naslovna sintagma upućuje – (djelomičan) indeks tipova i bibliografiju predaja o vragu u obličju psa.

Dakle, dok je vuk označavao vizual straha u vrijeme sakupljačkih zajednica, navedenu je simbolizaciju preuzeo u indoeuropskih naroda, možemo reći, pas. Ljubinko Radenković u iznimnoj studiji o psu pokazuje da, kako pas nalikuje svojim precima (vuku i šakalu), jede strvinu, ljudski izmet, razmnožava se u grupi, može prenositi neke bolesti na ljude, aktivan je noću, *podmitljiv*, tradicijska kultura smatra ga uglavnom nečistom životinjom. Sve navedene atribucije prišile su mu demonska svojstva. Pritom, Radenković navodi kako su takvim predodžbama pripomogle i dvije velike religije – kršćanstvo i islam, koje su psa negativnokvalitativno strukturirale u segment nečiste životinje (Раденковић 2023: 489).¹²

¹¹ Gura upućuje na to kako u poljskom ritualu primanja mladića u krug odraslih kosaca novajliju nazivaju „vuk“, čemu u nekim domaćim varijantama odgovara naziv „medvjed“: „таквог младића су китили врежама граха и правили му реп од класја“ (Гура 2005: 130).

¹² Autorice izložbe *Pas u hrvatskoj likovnoj umjetnosti od 19. st. do danas* (Galerija Prica, Samobor, 2013) Snježana Pavičić i Dajana Vlaisavljević ističu da „umjetnost uglavnom nudi dokaze dobrog suodnosa čovjeka i psa. Rijetko je prikazana tamna strana psa koja je pak najprisutnija u ranom srednjem vijeku kada se pas, između ostalog, smatra nečistom životinjom i ta osobina preuzima i simboličke konotacije. Nečistom životinjom psa smatraju i Židovi te muslimani zbog čega imaju negativan odnos prema toj životinji. *Biblija* također upućuje na lakomost i proždrljivost pasa, dok kasnije na prelasku iz 13. u 14. st. npr. jedan od popularnijih kršćanskih svetaca, sveti Rok postaje zaštitnikom i pasa. Jednako su tako i sveti Bernard od kojeg potječe naziv popularne vrste pasa bernardinaca i Sveti Dominik, osnivač reda dominikanaca (odnosno Božjih pasa što bi bila slavenizirana inačica latinskog imena: *domini canes* – božji psi), primjeri pozitivnog odnosa prema psima u kršćanstvu“ (Pavičić, Vlaisavljević 2013).

Vuk/pas u mitologiji prirode: Nodilovo čitanje de Gubernatisa na primjeru niktomorfna vuka

Među prvima u kontekstu južnoslavenskih istraživanja o folklornoj konceptualizaciji psa, u okviru Müllerove mitologije prirode, pisao je Natko Nodilo, koji je detektirao da se vedski svjetovi *bave jedino* Suncem, Nebom, Danom, Zorom, Jutrom, Proljećem, kojima pripada apelativ *deva*, a oponiraju tamnim silama, čime izlazak i zalaz Sunca, izmjena dana i noći, borba između svjetlosti i tmine, postaje glavni siže mitologije (Müller 1997 [1898]; Marjanić 2022a).

Pored navedene antropocentrične fobije, koja je krenula od sjedilačke paradigme poljoprivrede, naracije straha o vuku možemo ilustrirati i mitologijom prirode Angela de Gubernatisa – njegove zoomitologije, koji polazi od postavki Friedricha Maxa Müllera.¹³ Nodilo koristi njihove interpretacije (danas negirane) kako bi interpretirao niktomorfne vukove u svjetovima Rgvede i Edde: riječ je o noćnim Vukovima, o zoomorfozi Vuka kao niktomorfne nemani – Vrika iz rgvedske predodžbe te simbolizaciji vukova – Sköll, Mánagarm, Fenrir/Fenrisúlf – iz svjetova Edde. U okviru mitologije prirode De Gubernatis navodi da već u Rgvedi nalazimo nekoliko zanimljivih mitskih podataka o vuku; on je u tim svjetovima demoniziran, kao iscrpljeni Vrika (De Gubernatis 1872: 142), te za Vuka u Eddi ističe da je reprezentiran kao sumorno i đavolsko čudovište.

Noć i zima je vrijeme vuka o kojem se govori u *Völuspí*; bogovi koji ulaze, prema njemačkoj tradiciji, u vučju kožu, predstavljaju Sunce kako se skriva u noći, ili snježnu sezonu zime (...). Budući da solarni junak postaje vuk, on posjeduje božansku prirodu; budući da je, naprotiv, vuk pravi oblik đavla, njegova priroda je potpuno zloćudna. Za osuđenika, zabranjenog zločinca, razbojnika, *utlagatusa* ili onog koji je izvan zakona, u srednjem vijeku se govorilo da nosi *caput lupinum* (u Engleskoj, *wulfesheofod*; u Francuskoj, *teste Iceue*). (De Gubernatis 1872: 149)

„Za razliku od Müllerove mitologije prirode, dualizam (religiju *dvaju načela*) Nodilo pretpostavlja i za *svijetle/uranske bogove*, koji se isto tako mogu transformirati u etički „neprikladna“ božanstva. S obzirom na godišnje,

¹³ Koliko su de Gubernatisove interpretacije zoomitologije i kulturne botanike (*La mythologie des plantes, ou les legendes du règne vegetal – Mitologija biljaka, i legende iz biljnog carstva*, 1878) u regiji bile bitne krajem 19. i početkom 20. stoljeća svjedoči i monografija Pavla Sofrića (Niševljanina) *Glavnije bilje u narodnom verovanju i pevanju kod nas Srba po Angelu de Gubernatisu* (Beograd, 1912), koji polazi od spomenute De Gubernatisove kulturnobotaničke knjige.

kozmičko razdoblje djelovanja vrhovnoga slavenskoga božanstva koji ljeti/danju djeluje kao Vid, a zimi/noću u figuraciji *ostarjeloga* Velesa (*oslabljeni* Svantevidov aspekt), Nodilo inicira binomno vrhovno božanstvo Srba i Hrvata (Vid – Veles)“ (Marjanić 2022b: 409). Dakle, svijetli bogovi, prema Nodilovoj interpretaciji i primjeni Müllerove mitologije prirode, mogu se teriomorfizirati u *vukove, medvjede i lisice*, ali su u zimskoj nevolji uglavnom *vukovi*, i to upravo prema vladajućem, kozmičkom Vuku: „Da ovo nije puka metafora, nego da se uz zimu jednoć mislilo na Vuka, vidi se na drugoj poslovice: ‘Kurjak nije zime izio’, ili ‘Vuk nije još zimu pojo’“. (Nodilo 1981: 254; usp. Marjanić 2022b: 408)¹⁴

U zimskom mraku i svijetla božja lica postaju nalik *stravičnome* Vuku ili potpadaju pod njegovu vlast, što predočuje *Edda*, gdje i samoga Odina *proždire* niktomorfni Vuk. Nodilo apostrofira kako je u ranijim razdobljima, prije vjerovanja u vještice, ljude plašila *strašna zvijer* – proždrljivi troglavi Vuk, koji figurira kao utjelovljenje tame i noći (zoomorfoza noći), te zamišljen kao mitski grabežljivac u predodžbama drevnih Indoeuropijana (Nodilo 1981: 98, 108; usp. Marjanić 2022b: 409).

Kao što sam istaknula, Nodilo se poziva na skandinavsku simbolizaciju Vuka i na vedsku predodžbu o Vuku (Vrika) koji *proždire* prepelicu (Zora) koju Ašvini spašavaju od niktomorfnoga Vuka (RV I, 117, 16; I, 118, 8; X, 39, 13) iz vučje *gubice* (pećina noći) (Nodilo 1981: 90, 446). U *Eddi* vukovi simboliziraju smak svijeta i kaos – „vukovi će uskoro požderati Sunce. Tri duge zime bez ljeta prekrit će Zemlju snijegom i ledom“ (Sturluson 1997: 59). U interpretativnim svjetovima Nodilove mitologije prirode zoosimbol niktomorfnoga Vuka postaje oznaka mračnih zoomorfoza noći i hladnoga dijela godine.

Isto tako, Nodilo uspostavlja usporednicu Zore *spolubijelom i polucrnom* boginjom Hel, sestrom vuka Fenrira/Fenrisulfa, koju je Saxo Grammaticus (*Gesta Danorum*, 39. knjiga/poglavlje) interpretirao kao Prozerpinu, koju *Edda* postavlja u *donje* carstvo Niflheim. U Niflheimu, sjevernoj zemlji vječnoga leda i magle, nalazi se *dvor i dvorište* Niflhel, kojim vlada boginja Hel (Nodilo 1981: 121). Loki ima troje *demonske* djece – vuka Fenrira, *guju* Jörmungandr (Jörmungand – drugo ime zmije Midgard; usp. Orchard 2002: 223), koja *opasuje kozmos*, i kćer Hel, koja prihvaća mrtve koji ne odlaze u Walhallu. Loki je jedan od dvanaest Aesira/Asâ/Ansâ, Odinovih sinova, a koji je Sasima – što su ga izjednačili sa Saturnom – poznat pod imenom Krodo/Hruodo (Nodilo 1981: 371–372).

U okviru navedene interpretacije vuka „Nodilo se poziva na religiju dvaju načela, gdje kao zoosimbol Črnoboga figurira niktomorfni vuk. Tako

¹⁴ O općoj vezi između vukova i zimskog razdoblja koju dokumentiraju poslovice usp. Plas 2021: 158 (poglavlje „Vučje vrijeme“).

Helmoldovu zapisu o Zcernebochu Nodilo pridružuje interpretaciju“ (Marjanić 2022b: 402): „(...) a crn bog baltičkih Slavena, moguće, da se prozivao i Vrag“ (Nodilo 1981: 107).¹⁵

S obzirom na metodologiju mitologije prirode Nodilo slijedi de Gubernatisovo tumačenje vuka kao vedskoga Vrike, te skandinavskoga Fenrira koji jede Mjesec, čime se tumačio kozmički poremećaj, odnosno, kao što navodi Angelo de Gubernatis:

U *Eddi*, dva vuka Sköll i Hati žele uzeti, jedan Sunce, a drugi Mjesec; Vuk proždire Sunce, oca svijeta, i rodi kćer. Tada ga ubija Vidarr (Víðarr). Hati prethodi svjetlećoj zaručnici neba; vuk Fenrir(s), sin demonskog Lokisa/ Lokija, okovan od strane Asa, odgrize ruku koju je junak Tyr, kao zalog dobre vjere Asa, stavio u njegova usta. (De Gubernatis 1872: 147)

Zadržimo se na Fenriru iz *Edde*, na pirimjeru Nodilova opisa Helina carstva. Ispod trećega korijena koji se nalazi iznad zemlje leda – pakla Niflheima (Helino carstvo), gdje boravi vuk Fenrir (Nodilo 1981: 134) koji želi doseći zdenac Hvergelmir (*kotao koji ključa*), izvor voda svih rijeka na svijetu – boravi zmaj Nidhogg (*koji udara mržnjom*), koji glode korijenje na dnu. „U Hvergelmiru kod Nidhogga ima tako velikih zmija da to ni jedan jezik ne može opisati“ (Sturluson 1997: 59). U Niflheimu, sjevernoj zemlji vječnoga leda i magle, nalazi se *dvor i dvorište* Niflhel (Orchard 2002: 264), kojim vlada boginja Hel. Kako glasi kraća mitološka referenca, sa svim aktantima, Fenrir (ili Fenrisulfr, Vuk Fenrira, Fenris) je u nordijskoj mitologiji mitološko biće–vuk, sin Lokija i Angrboðe. Fenrir je okovan od bogova, no narast će i postati prevelik za okove, a onda će ubiti Odina u doba Ragnaröka. Kad potpuno naraste, gornja čeljust dodirivat će mu nebo, a donja Zemlju. Nakon što ubije Odina, Odinov sin, Vidarr (Víðarr) ubit će Fenrira tako da će ga ili ubosti u srce ili mu otkinuti čeljusti. Na koncu svijeta Fenrir će proždrijeti Sunce, dok će drugi vuk – Mánagarmr isto učiniti s Mjesecom (usp. Sturluson 1997: 59).¹⁶

Janković u svojim etnoastrološkim istraživanjima ističe kako je arhaično vjerovanje da se prilikom pomrčine Sunca i Mjeseca jedu neke *nemani* te navodi i Nodilovu zamjedbnu da je tumačenje uzroka pomračenja Sunca i

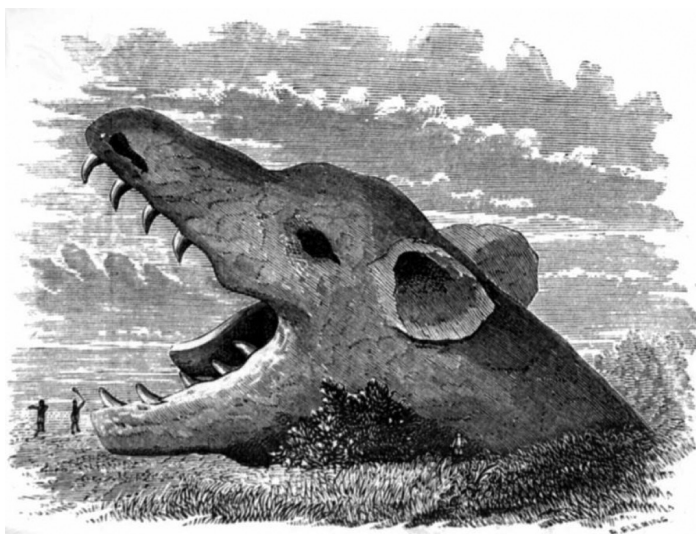
¹⁵ Naknada, kazna koja se plaćala za ubojstvo u *Vinodolskom zakoniku* (čl. 29 i 31) naziva se *vražba* (Katičić 1989–1990: 79). Usp. Nodilove usporednice o *Vragu*, božanstvima donjega svijeta u okviru indoeuropske komparativne mitologije u tabličnom prikazu u: Marjanić 2022a: 155.

¹⁶ Durand navodi da se ta vjerovanja javljaju i u sjevernoj Aziji, gdje Jakuti objašnjavaju Mjesečeve faze nezasićenošću medvjeda ili proždrljiva vuka, kao i u izrazu da pas zavija na Mjesec ili zavija na smrt (Durand 1991: 77).

Mjeseca vukodlacima slavensko vjerovanje, a za rumunjsku riječ *verkolači* bilježi da pokriva *pomračenje Mjeseca* (Јанковић 1951: 110; Nodilo 1981: 258).

Kao što sam ranije pokazala (usp. Marjanić 2022b: 407–408), Vuk kao niktomorfni žderač vidila u Nodilovoj re/konstrukciji „stare vjere“ može se povezati s Pasuncem, mitemom o tri sunca/Sunca; „vuk sunca“, suncovuk; slijepa Sunca (Crna Gora), Sunčevi psi. Lažno Sunce, parhelij ili pasunce (Suncopas) u Zemljinoj atmosferi predstavlja optičku pojavu dviju svijetlih mrlja na 22° s obje strane Sunca na istoj visini nad obzorom (Јанковић 1951: 40).¹⁷ U nordijskoj mitologiji Sköll (staronorveški „Izdajstvo“ ili „Ruganje“) vuk je taj koji juri Sunce (personificiran kao božica Sól). Hati Hróðvitnisson progoni Mjesec (personificiran Mjesec kao Máni). Prema mišljenju Rudolfa Simeka, moguće je da je Sköll drugo ime za Fenrira i, ako je tako,

moglo bi postojati tumačenje u okviru mitologije prirode u slučaju Skölla koji progoni Sunce i Hati(ja) koji progoni Mjesec. Takvo tumačenje sugerira da su vukovi namijenjeni opisivanju fenomena parhelija ili suncopsa, jer se na skandinavskim jezicima nazivaju suncovuk/*Sonenwolf* (norveški *solvang*, švedski *solulv*) „vuk sunca“, „sunsovuk“. (Simek 1998: 375)

Slika: Vuk Fenrir. Crtež potpisuje A. Fleming. Preuzeto iz Murray 1874.

¹⁷ Na sjeveru Crne Gore ovaj je fenomen poznat pod nazivom „slijepa sunca“; „Код пархелија виде се лево и десно до Сунца један или два светла круга као што је Сунце, по величини, само много слабијег сјаја“ (Јанковић 1951: 40).

Vučji folklor

Iznimnu konceptualizaciju životinja, pa tako i psa/vuka donosi Ljubinko Radenković u knjizi *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena* (1996), gdje, iz semiotičke i etnolingvističke niše, pokazuje kako je sliku svijeta čovjek gradio od bližeg prema daljnjem, odnosno od sebe pa do neosvojenog i nepoznatog prostora, gdje je, po vjerovanju, bilo boravište duša umrlih i mitoloških bića (Раденковић 1996: 7). Autor je za određivanje simboličkoga statusa životinja primijenio dva mjerila: vertikalni raspored u odnosu na stablo svijeta (*arbor mundi*) i horizontalni raspored, temeljen na udaljenosti prema čovjeku. Tako su po prvom mjerilu, u čijoj se osnovi nalaze opozicije gore/dolje, iznad/ispod, suho/mokro, životinje raspoređene na sljedeći način: na vrhu Stabla svijeta nalaze se ptice (kao zoometonimije figuriraju orao ili sokol); u sredini, na nivou Stabla svijeta raspoređeni su kopitari, pas, mačka, kokoš i ponekad pčele; na istom nivou, ali suprotno od njih nalaze se divlje životinje – vuk, lisica, jelen, medvjed. U donjem dijelu Stabla svijeta, na zadnjem, trećem nivou (korijenje) borave zmija, žaba, riba, krtica, miš, kukci itd. Po sljedećem mjerilu čovjeku su, ističe Ljubinko Radenković, najbliže životinje konj, ovca, krava i vol, a slijede bik, koza, magarac, kokoš, svinja, pas i mačka. Tzv. divlje životinje raspoređene su u odnosu na *boga-pastira* (*božji pastir*)¹⁸ – njemu je najbliži medvjed, a najdalji vuk (Ibid: 356–357).¹⁹ Dakle, pas je čuvar granice socijalnog i divljeg prostora, kao što je u vuk čuvar granica, ali suprotno usmjerenoga od psa, od divljeg prema socijalnom (Раденковић 1996: 99).

Ukratko, Ljubinko Radenković sustavno prezentira zoomorfni kôd, shematski prikaz rasporeda životinja po obilježjima blisko/daleko i visoko/nisko, s binarnom opozicijom čisto/nečisto, divlje/pitomo, gdje se vuk nalazi na razini semantičkih ili semiotičkih suprotnosti *dalekoga*, *divljega*, *niskoga* i *nečistoga*, a pas – *bliskoga*, *pitomoga*, *niskoga* i *nečistoga*, pri čemu je pozicioniran odmah do mačke (usp. Раденковић 1996: 187). Dok se domestikacija pasa veže uz društvo lovaca-sakupljača, mačka dobiva svoj položaj domestikacije u vrijeme prvih poljoprivrednih društava, revolucije, s obzirom na to da je čuvala žito od glodavaca i zmija.

„Vučji folklor“, odnosno obredni žanrovi i etnopoetika „vučjih tekstova“, najcjelovitije su dokumentirani u knjizi *Mi o vuku* (2021) Pietera

¹⁸ Vučji pastir je, prema usmenim predajama Srba i nekih drugih naroda (Rusa, Ukrajinaca, Poljaka, Rumunja, Litvanaca, Finaca, Francuza itd), gospodar vukova, ko ih okuplja jednom u godini i određuje im plijen. Široko poznata predaja o čovjeku (načesto pastiru) koji skriven na stablu promatra kako vučji pastir dijeli plijen (po pravilu stoku) sakupljenim vukovima (Mencej 2001, Раденковић 1996: 356–357).

¹⁹ Aleksandar Gura ističe da se paralelizam između vuka i medvjeda može iščitati u njihovom simboličkom i metaforičkom izjednačavanju s parom domaćih životinja – psom i mačkom; „ако вуку у народним представама одговара пас, онда симболичку аналогију медведа често представља мачка“ (Гура 2005: 130).

Plasa. Riječ je o prvoj domaćoj studiji koja podastire sustavnu analizu i interpretaciju simbolike vuka – shvaćene kao „teksta“ – u tradicijskoj pučkoj kulturi zapadnojužnoslavenskog, odnosno štokavskog područja, i to na temelju etnografskih, folklornih i lingvističkih izvora, većinom iz razdoblja 1880–1970 (korpus istraživanja obuhvaća 1134 bibliografske jedinice). Pritom, riječ je o prvoj domaćoj studiji koja objedinjuje interpretativnu nišu etnopoetičke interpretacije s modusima simboličke, interpretativne antropologije u kontekstu etnozoološkoga iščitavanja „teksta vuka“. Kontekstualnom i strukturalno-lingvističkom analizom usmenoknjiževnih tekstova i simultanim promatranjem forme (stilistička i strukturalna svojstva), sadržaja (semantičko-referencijalna) i funkcije (pragmatička značenja), metodologijom koja integrira etnolingvističke (semiotičko i lingvističko-antropološke) i etnopoetičke (usmenoknjiževne, poetičke i pragmatičko-performativne) pristupe, Pieter Plas ostvaruje cjelovitost u pristupu proučavanom fenomenu (usp. Пандуревић 2016: 22–23).

Pieter Plas se u svojim istraživanjima, naravno, koristio i Nodilovom interpretacijom „vučjega folklor“. Kako sam u ovom tekstu naglasak stavila na Nodilovu interpretaciju izvorišta straha od „vučjih usta“, koji je o tom fenomenu prvi pisao u okviru mitologije prirode što se tiče južnoslavenskoga korpusa, fragmentno ovom prilikom navodim neke dimenzije „vučjega folklor“ iz Nodilove studije *Stara vjera Srba i Hrvata* (1885–1890). To je Nodilova interpretacija likantropskoga imena, koje postaje apotropejsko ime „od bijede nevidovne“, čime Nodilo, primjerice, tumači i njemačko ime Wolfgang. Nadalje, to su „pasji dani“, kao i običaj *vučara*. Naravno, u Nodilovoj mitologiji prirode niz je „vučjih folklornih elemenata“ – npr. likantropski medikament *izmeče*, neokoćeno janje iz utrobe ovce koju je vuk zaklao (Nodilo 1981: 254)²⁰ Ovom se prigodom zadržavam samo na prije spomenutim vučjim fenomenima.

Nodilo bilježi kako je apotropejska praksa pridavanja likantropskih imena poznata u Crnoj Gori, Boki kotorskoj i Hercegovini, u okviru koje se prilikom djetetova rođenja na *oborni zid* oko kuće uspinje *jedno čeljade* i izvikuje obredno-poetsku formulu apotropejskoga imenovanja (iz Vrčevićeva zapisa) koje djecu štiti od *vještica*: „Čuj, puče i narode! Rodi vučica vuka, svemu svijetu na znanje, a vučiću na zdravlje!“ (Nodilo 1981: 98, usp. Врчевић 1881: 73).²¹

²⁰ Podatke o *izmečetu* Nodilo preuzima iz Vukovog *Rječnika*, gdje se pod „измече“ kaže da je to „јање што се извади из овце кад је вук закоље (то жене остављају лијека ради)... cf. вукоједина“. Pod „Вукоједина“ stroji: „(приповједају) кад жена трудна једе меса од овце, или од козе, коју је вук јео, онда по њезином ђетету, кад се роди, изиђу некакве ране, које се зову вукоједина. Вукоједина се кади измечетом и тим се лијечи“ (V. „Измече“ i „Вукоједина“ u: Карацић 1986, 1852). Usp. Plas 2021: 365. O vukoједини usp. Plas 2021: 401.

²¹ Usp. interpretaciju navedenoga obrednoga teksta i vučje metafore u značenju *vuk = zdravlje* Plas 2021.

U simboličkim iščitavanjima psa, Nodilo se zadržava na *pasjim danima*. Rimljani su u to doba prakticirali obred *caniculi* (24. srpnja – 23. kolovoza), *augurium canarium*, kada su žrtvovali pse do gradskih vrata (*porta catulana*) kako bi prizvali obilnu ljetinu (Nodilo 1981: 377). Tada su u čast ognjenome Vulkanu slavili i *vulcanalia*. U običaju *caniculi* Nodilo iščitava indoeuropsku predodžbu o dva psa koji figuriraju kao čuvari pri ulazu u zimu i noć, podzemni svijet (*mundus subterraneus*).

Sima Trojanović bilježi da se to

време када се загађује вода они су звали пасјим данима (*Dies caniculares*) и трајало је од 23. јула до 23. августа. Тада је највећа жега и тада се Саси нису смели купати нити пити воде из отворених места јер је сва отрована оним пасјим ‘пучима’ (замецима), који су озго пали на земљу. (Тројановић 1911: 163–164)²²

Nekoć su Sirius kao „goruću“ zvijezdu zvali još i Pasjom zvijezdom (lat. *Stella canicola*),²³ i vjerovalo se da donosi nesreću poput suša, uništavanja usjeva i širenja bjesnoće, pa su joj prinošene žrtve – psi, ovce i vino, a dani tih obrednih svečanosti nazvani su *Danima Psa*, ističe Barbara Kovačević:

Odatle je nastao izraz *pasji dani* (lat. *dies caniculares*), koji danas postoji i u drugim europskim jezicima, na primjer, engleski *dog days*, njemački *die Hundstage*, talijanski *canicola*, a u hrvatskome je jeziku prema vrućinama koje su karakteristične za razdoblje od kraja srpnja do polovice kolovoza nastao i izraz *pasje vrućine*. (prema Gelenčir, 2017; usp. Vidović Bolt et al. 2017)²⁴

²² Kao i Nodilo (usp. Marjanić 2022a: 383) i Sima Trojanović se poziva na djelo *The Saxons in England* Johna Mitchella Kemblea.

²³ Sirius, najsjajniju zvijezdu u zviježđu Veliki pas (lat. *Canis Major*), stari Rimljani su zvali i Pasja zvijezda, što su preuzeli od starih Grka, od kojih su preuzeli i naziv *pasjih dana* (lat. *dies caniculares*). To su otprilike bili dani od kraja srpnja do kraja prve polovice kolovoza, kada je Sirius izlazio zajedno sa Suncem. „Pasji dani predstavljaju period hibernacije, dane u kojima se ništa ne dešava, dane u kojima je glavna aktivnost borba sa sparinom“ (Tomić, 2020, <http://skr.rs/z0uJ>).

²⁴ Npr. Milan Lang za *Pasje dane* bilježi dva datuma. Prvo navodi da su *Pesji dani* (od 27. srpnja do 22. kolovoza) krivi da je loše mlijeko (Lang 1914: 197). Nadalje Lang (sada s drugom oznakom datuma) navodi da se najvrući dani u ljetu, od 20. srpnja do 20. kolovoza, zovu *pesji dani*, te navodi njihovu etiologiju: „Kad je pes po zimi drhtal od zime, rekel je, da bu po letu delal hižu; a kad je došlo leto i nastala vrućina, legel je v konople na hrbet, zdignil je noge visoko i rekel: ‘Ki bi vrag tulike rožnice stesal? To su pravi pesji dani!’“ (Lang 1911: 28).

Prema Mannhardtovim istraživanjima²⁵ Frazer istražuje psa i vuka kao utjelovljenje žitnoga duha u žetvenim običajima. Ističe da je takvo shvaćanje rašireno u Francuskoj (najizrazitije je na sjeveroistoku Francuske), Njemačkoj i slavenskim zemljama. „Vuk je u ovom slučaju duh žita, čija je oplodna moć u njegovu repu“ (Frazer 2002: 316). Vuk uhvaćen u posljednjem žitu živi tijekom zime u gazdinskoj kući, spreman da na proljeće može djelovati kao duh žita. Za zimskoga suncostaja, kada sve duži dani počnu naviještati proljeće, Vuk se pojavljuje još jednom, ističe Frazer, što se može kontekstualizirati običajem vučara (vukari), ritualno izvođen (usp. Бурин 2023: 552; Plas 2021), što se tiče Hrvatske, u Lici i dalmatinskom zaobalju zimi, najčešće između Bogojavljenja (Tri kralja, 6. I) i Svijećnice (2. II), kada je opasnost od vukova bila najveća (usp. Belaj 1983).

U Poljskoj za Božić uokolo vodaju čeljade s vučjom kožom prebačenom preko glave ili nose napunjenog vuka i skupljaju novac. Postoje podaci koji ukazuju na stari običaj da se čovjek uvijen u lišće, zvan Vuk, voda uokolo i da se pritom skuplja novac (Frazer 2002: 318).

Običaj vučara Nodilo tumači u poveznici s rimskim Luperkalijama, toposom – pećine Lupercal i vučjom boginjom – dojilje blizanaca Rema i Romula, koje interpretira kao januarsko i februarsko Sunce. Pritom uvodi paralelizam između vučje boginje i Ake Larencije (Acca Larentia) (Nodilo 1981: 255–256, 295). Radmila Kajmaković smatra da se u ovom opisu običaja koji Nodilo navodi „očigledno radi o vučarima“, a ne o čarojicama, s obzirom na to da čarojice nikada ne nose vučinu (vučju mješinu), iako je među njima učesnik maskiran u životinjsku kožu, „jarca“ (Kajmaković 1974: 633). Vitomir Belaj interpretaciju vučara kao prežitka, nastavka rimskoga običaja discursus lupercorum ili lupercalia, ophoda koji se inače održavao sredinom veljače, negira (Belaj 1983: 86; usp. Plas 2021: 276).

Zaključno ili o tome kako je vuk *postao* pas: dubleta vuka je pas (Durand 1991: 77) ili „Mi o vuku, a vuk na vrata“

Interpretativna vremenska lenta (ne nužno u kronološkom slijedu) ovoga preglednoga rada izlaže imaginarij o „balkanskom“ vuku/psu u južnoslavenskim običajima i vjerovanjima od Natka Nodila preko Tihomira R. Đorđevića i Ljubinka Radenkovića sve do suvremenih kulturnoanimalističkih

²⁵ Wilhelm Mannhardt se u djelima *Roggenwolfund Roggenhund. Beitrag zur germanischen Sittenkunde* (1865) i *Die Korndämonen. Beitrag zur germanischen Sittenkunde* (1868) usredotočio na vegetacijske duhove s evolucionističkog gledišta, točnije na arhaični kult stabala i njegov kasniji razvoj.

istraživanja Pietera Plasa (autor integrira etnolingvističke i etnopoetičke pristupe), i to kontekstualno vezano uz ostale Slavene i indoeuropsku komparativnu mitologiju u okviru arhetipske fobije od vuka/psa (lupofobija, kinofobija). Dok se Nodilo oslanja na interpretaciju mitologije prirode Angela de Gubernatisa i ostaje u čistom mitologizmu (alegorizam) na tragu mitologije prirode Maxa Müllera (1997), Tihomir R. Đorđević prati etnografski materijal Južnih Slavena, a Ljubinko Radenković semiotički promatra vuka/psa u simbolici svijeta Južnih Slavena, gdje zamjećuje da su *čovjeku* od domaćih životinja najbliži konj, ovca, krava i vol, a zatim slijede bik, koza, magarac, kokoš, svinja, pas i mačka. Tzv. divlje životinje raspoređene su u odnosu na *boga-pastira (božji pastir)* – njemu je najbliži medvjed, a najdalji vuk.

Pritom, Nodilovo iščitavanje „demonizacije“ vuka (točnije, iščitavanje zoosimbolizacije vuka u kontekstu mitologije prirode) nalazi se u opreci s Čajkanovićevom totemističkom interpretacijom koja navodi da je veliki slavenski bog mrtvih zamišljen u obličju vuka (božanski *hromi vuk*) (Чайкановић 1941: 147, Бандић 1991: 30). Pieter Plas navodi da kompleks tanatoloških predodžbi vezanih za ovu životinju uglavnom sagledava s kritičkim otklonom prema postojećim tumačenjima, prije svega u odnosu na Čajkanovićevo čitanje vuka kao totema i njegove uloge u kultu mrtvih, ističući da je „iznimno malo indicija o izravnoj vezi vukova s tanatološkim predodžbama“ (Plas 2021: 116). Za razliku od Pietera Plasa, Dušan Bandić navodi da je Čajkanovićeva teza o vuku kao inkarnaciji pokojnika i предаčkih duhova najbolje argumentirana (Бандић 1991: 30).

Zoetika odgovara drugačijim postavkama od etnozooloških. Zoetičar Nikola Visković u okviru kulturne animalistike napominje da vuk obično uzor bestijalnosti nije takav kakvim ga zamišljamo; on je društven, odan čoporu i spolnom partneru, brižan roditelj, poštuje teritorijalne granice vučjih skupina, u međusobnim sukobima ne mrcvari i ne ubija protivnika ako se ovaj povuče ili pokori (Visković 1996: 348). Nadalje, upućujući kako je o vezi psovke s kultom zemlje i kultom psa pisao Boris A. Uspenski, Josip Užarević u svome propitivanju fenomenologije psovke, odnosno teorije psovke, pridodaje kako nije sasvim jasno znači li psovati „nazivati nekoga psom“ (*psovka* ima isti korijen kao *pas*) (Užarević 1999: 197), kao što sugerira Ignacije Gavran (Gavran 1962: 140), ili možda „ponašati se kao pas, na način psa“ (*kiničkom* strategijom slobode u odnosu na cinizam heteronomija života), te zaključuje kako se vjerojatno obje perspektive prožimaju.²⁶ Nažalost, kao ilustracija uporabe životinja u propagandi i *jeziku mržnje* obično se koristi Plautova (Hobbesova) apoftegma *Čovjek čovjeku vuk* (usp. Sax 2001), kao što i npr. i Kafkin Jozef K. na kraju *Procesa* vlastitu smrt određuje odrednicom: „Kao pas.“

²⁶ Ignacije Gavran ističe kako se nerijetko u smislu bludnih psovki javljaju i specistički zoonazivi, a najčešće kuja (kučka), pas, te npr. prč (jarac), pastuh, kobila, magarac.

Bibliografija

- Belaj, V. (1983). Običaj vučara u južnih Slavena i pokušaj njegova interpretiranja. *ZNŽO*, 49, 73–94.
- De Gubernatis, A. (1872). *Zoological Mythology or the Legends of Animals*, 1–2. London: Trübner & Co. <http://skr.rs/z05o> (5. 1. 2025).
- Durand, G. (1991). *Antropološke strukture imaginarnog. Uvod u opću arhetipologiju*. Zagreb: Biblioteka August Cesarec.
- Frazer, J. G. (2002). *Zlatna grana. Podrijetlo religijskih obreda i običaja*. Zagreb: Dion, Naklada Jesenski i Turk.
- Gavran, I. (1962). *Bludna psotka: povijesno-psihološka studija*. Sarajevo: Udruženje katoličkih svećenika NR BiH.
- Gelenčir, M. (2017). Konačno objašnjenje: Zašto nesnosne ljetne temperature nazivamo „pasjim vrućinama“?. <https://www.srednja.hr/zbornica/konacno-objasnjenje-zasto-nesnosne-ljetne-temperature-nazivamo-pasjim-vrucinama/> (10. 1. 2025).
- Horvat, R. (1896). Gatanje o prirodnim pojavama, o životinjama, o bilinama, o vremenu i u raznim prigodama života (Koprivnica). *ZNŽO*, 1, 251–256.
- Ivanišević, F. (1905). Poljica. Narodni život i običaji. *ZNŽO*, 10/2, 181–307.
- Katičić, R. (1989–1990). Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu. *Slovo*, 39–40, 73–85.
- Lang, M. (1911). Samobor. *ZNŽO*, 16/2, 1–128.
- Lang, M. (1914). Samobor. *ZNŽO*, 19/2, 193–320.
- Macan, T. (1932). Čaranje i gatanja (Blato na Mljetu). *ZNŽO*, 28/2, 224–234.
- Marjanić, S. (2022a). *Mitovi i rekonstrukcije: tragom Nodilove 'stare vjere' Srba i Hrvata*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Marjanić, S. (2022b). Susret Nodilove prirode i suvremene kulturne animalistike – staro u novom ili obrnuto. U: J. Jovanović i B. Zlatković (ur.), *Savremena srpska folkloristika 10*. Beograd, Topola: Udruženje folklorista Srbije, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, Kulturni centar „Topola“, 401–413.
- Mencej, M. (2001). *Gospodar volkov v slovanski mitologiji*. Ljubljana: Župančeva knjižnica.
- Müller, Max F. (1997/1898). *Lectures on the Origin and Growth of Religion*. London: Routledge, Thommes Press.
- Murray, A. (1874). *Manual of Mythology: Greek and Roman, Norse, and Old German, Hindoo and Egyptian Mythology*. London: Asher and Co. [https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Fenrir_\(Manual_of_Mythology\).jpg](https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Fenrir_(Manual_of_Mythology).jpg) (10. 1. 2025).
- Nodilo, N. (1981 / 1885–1890). *Stara vjera Srba i Hrvata (Religija Srbâ i Hrvatâ, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog)*. Split: Logos.
- Orchard, A. (2002/1997). *Norse Myth and Legend*. London: Cassell.
- Pavičić, S. i Vlaisavljević, D. (2013). *Pas u hrvatskoj likovnoj umjetnosti od 19. st. do danas*. Samobor: Galerija Prica.
- Plas, P. (2021). *Mi o vuku. Poetika vuka u vjerovanjima i obrednim praksama*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Sax, B. (2001). *The Mythical Zoo. An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend, & Literature*. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO.
- Simek, R. (1998). *Lexikon der germanischen Mythologie*. Drugo izdanje. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

- Stojanović, M. (1866). *Sbirka narodnih posloviceah, riečih i izrazah*. Zagreb: Brzotiskom A. Jakića.
- Sturluson, S. (1997). *Edda. Gylfaginning = Obmanjivanje Gylfija*. Zagreb: ArTresor naklada.
- Škarić, M. Đ. (1911). Gatanje. Lipovo Polje u Lici. *ZNŽO*, 16/2, 152–155.
- Tišma, S., Jelinčić, D. A., Tolić, I., Solić, A. i Malić Limari, S. (2021). Tko se boji vuka još? Socio-ekonomski i kulturološki učinci obitavanja vuka u Hrvatskoj. *Socijalna ekologija*, 30/1, 117–130.
- Tomić, M. (2020). *Venera u Raku: pasji dani su gotovi*. <http://skr.rs/z0uJ> (16. 2. 2025).
- Užarević, J. (1999). Fenomenologija psovke. *Republika*, 5–6, 187–200.
- Valk, Ü. (2001). *The Black Gentleman, Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religion*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Vidović Bolt, I., Barčot, B., Fink Arsovski, Ž., Kovačević, B., Pintarić, N. i Vasung, A. (2017). *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*. Zagreb: Školska knjiga.
- Visković, N. (1996). *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*. Split: Književni krug.
- Бандић, Д. (1991). *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.
- Врчевић, В. (1881). *Низ српских приповиједака*. Панчево: Накладом књижаре Браће Јовановића.
- Гура, А. (2005). *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Београд: Бримо, Логос, Глобосино – Александрија.
- Ђорђевић, Т. Р. (1958). *Природа у веровању и предању нашега народа*, 2. Београд: Српска академија наука.
- Ђурић, Д. (2023). Обредне поворке вучари на Косову и Метохији као део нематеријалне културне баштине. У: З. Кнежевић и Д. Војводић (ур.), *Заштита, очување и афирмација српског културног наслеђа на Косову и Метохији*. Том 2. Београд: САНУ, 549–562.
- Јанковић, Н. Ђ. (1951). *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба. Српски етнографски зборник*, књига 62 (Друго одељење, Живот и обичаји народни, књига 28). Београд: Српска академија наука. <https://anyflip.com/oorlo/lahd> (16. 2. 2025).
- Караџић, В. С. (1986/1852). *Српски рјечник*. Београд: Просвета.
- Кајмаковић, Р. (1974). Обичаји у вези са вуком код балканских народа. У: Д. Недељковић, Ј. Вукмановић, В. Жганец и З. Кумер (ур.), *Рад XIV конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије у Призрену 1967*. Београд: Савез удружења фолклориста Југославије, 631–634.
- Пандуревић, Ј. (2016). Књижевна зоологија као нематеријално културно наслеђе. *Canis lupus* и културно памћење. У: Ј. Пандуревић и М. Анђелковић (ур.), *Canis lupus између обредне маске и књижевне животиње*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 15–38.
- Раденковић, Л. (1996). *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Ниш: Просвета.
- Раденковић, Л. (2023). Представе о псу у народној култури Срба у општеславенском контексту У: С. М. Толстая (ур.), *Слово и човек: к 100-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого*. Москва: Индрик, 469–493.

Тројановић, С. (1911). *Главни српски жртвени обичаји*. Српски етнографски зборник. Књ. 17. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
Чажановић, В. (1941). *О српском врховном бозу*. Београд: Српска краљевска академија.

Balkan Wolf/Dog in Folklore Interpretations in the Mythology of Nature by N. Nodilo to T. R. Djordjević to Lj. Radenković and P. Plas

Suzana Marjanić

Summary

The interpretive timeline presents the imaginary of the “Balkan” wolf/dog in South Slavic customs and beliefs from Natko Nodilo to Tihomir R. Djordjević and Ljubinko Radenković all the way to contemporary cultural animal studies research by Pieter Plas (the author employs a methodology that integrates ethnolinguistic/semiotic and linguistic-anthropological and ethnopoetic approaches), contextually related to other Slavs and Indo-European comparative mythology in the framework of archetypal wolf/dog phobia (*lupophobia*, *kinophobia*). And while Nodilo relies on Angelo de Gubernatis’s interpretation of nature mythology, Tihomir R. Djordjević follows the ethnographic material of the South Slavs (as for Croatia, he carefully researched, among other things, the wolf/dog entries in the *Collection of Folk Life and Customs of the South Slavs*), and Ljubinko Radenković semiotically observes the wolf/dog in the symbolism of the world of the South Slavs, where he observes that the domestic animals closest to man are the horse, sheep, cow, and ox, followed by the bull, goat, donkey, hen, pig, dog, and cat. The so-called wild animals are arranged in relation to the *god-shepherd* (*God’s shepherd*)—the bear is the closest to him, and the wolf is the farthest.

Keywords: wolf, dog, fear, folklore interpretations, South Slavic customs and beliefs.

Suzana Marjanić
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb /
The Institute for Ethnology and Folklore Research, Zagreb
E-mail: suzana@ief.hr
<https://orcid.org/0000-0002-6158-3006>

Примљено/Received: 10. 2. 2025.
Прихваћено/Accepted: 7. 3. 2025.